

Просалова Віра. Феномен письменника-експатріанта у вивченні української літератури у вищій школі // «Донеччина та українська діаспора: взаємообмін в освітньому просторі»: матеріали конференції. – Донецьк: Донецьке обласне відділення Товариства «Україна-Світ», Український культурологічний центр, 2013. – С. 208–216.

Віра ПРОСАЛОВА,
доктор філологічних наук,
професор Донецького національного університету

ФЕНОМЕН ПИСЬМЕННИКА-ЕКСПАТРІАНТА У ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У доповіді йдеться про українських письменників-експатріантів, які зберегли національну ідентичність в іномовному оточенні, а також проблеми осмислення студентами-філологами їхнього творчого доробку.

Ключові слова: експатріант, ідентичність, іммігрант, діаспора.

*«Життя – це заглиблення в мову.
Кожен, хто прагне освоювати чужий край і
чужу культуру, повинен шукати
можливостей заглибитись в іншу мову.
У цьому полягає перелом, якого не уникнути
і який повинен допомогти вилікуватись,
якщо людина хоче вижити в нових умовах»*

Ганс-Георг Гадамер

«Письменники-експатріанти, хоча й прагнуть порвати з національним каноном, – підкреслює Галина Сиваченко, – приносять в еміграцію традиції і здобутки власної культури. З іншого боку, вони збагачують рідну культуру, навіть пере-

буваючи поза її межами...» [1, с. 253]. У цьому зв'язку особливо гостро відчувається необхідність неупередженого дослідження і вивчення студентами-філологами цілого масиву творів українських авторів, які змогли себе реалізувати за межами України. З метою презентації невідомих у нашій країні імен, популяризації їхнього багатющого доробку, повнішого охоплення творів і було впорядковано довідкове видання «Українська діаспора: Літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості» (2012 [2]), що викликало помітний резонанс у науковців, адже йшлося про більше, ніж дев'ятсот словникових статей про письменників, із яких чимало лишалося зовсім невідомими навіть фахівцям. Це, зокрема, Іван Арделян, Микола Байков, Пилип Бак, Орест Барчинський, Микола Букшований, Петро Кізко, Олесь Квітневий та інші. «Методологічна серйозність підходу та наміри упорядника охопити, по можливості, всі літературні постаті діаспорної літератури, сприяють сучасному читацькому розумінню та усвідомленню колосальних реальних масштабів феномену української літератури в еміграції, – відзначив Олег Соловей. – Бо для більшості читачів (зокрема, фахових) література діаспори вкладається в три чітко визначені на сьогодні етапи розвитку (Празька літературна група, МУР, Нью-Йоркська група)» [3, с. 233-234]. Повернуто в літературний процес, отожд, лише найбільш знакові художні явища, постаті, але за ними – чимало не менш яскравих особистостей, цікавих і проблемних художніх творів. «Тим часом, за межами центральних формацій-дискурсів залишаються сотні інших імен скромних і непомітних будівничих на рихтуваннях національної культури. Як мені видається, саме в їх ретельній каталогізації та

подальшій актуалізації і полягає найвагоміше значення цього словника» [3, с. 234].

Книга «Українська діаспора: Літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості» була розрахована не лише на дослідників літератури української діаспори, а й широке коло читачів, усіх, кого цікавить українська художня література. «Хотілося б відзначити вдалий формат книги – це словник-довідник, науково-популярне видання, – вважає Ольга Хамедова. – У сучасному світі людина прагне охопити значний обсяг інформації за мінімальний відрізок часу, тому максимально сконденсована, чітко побудована словникова стаття про життєвий і творчий шлях письменника відповідає запитам реципієнтів (літературознавців, вчителів, студентів, школярів)» [4, с. 228].

Подібні спроби підготовки довідкових видань про літераторів, яким довелося працювати в іншомовних обставинах, уже здійснювалися окремими літературознавцями і цілими колективами¹, проте підтверджували суттєві прогалини в цій царині. Мені як упоряднику також не вдалося їх уникнути, що

---

¹ Енциклопедія української діаспори / Гол. ред. В. Маркусь, спів-ред. Д. Маркусь. – Нью-Йорк – Чикаго, 2009. – Кн. 1.; Матеріали до енциклопедії української діаспори / Відпов. за випуск Ганна Скрипник, Володимир Євтух ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України; Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Т. 7 (пострадянські країни). – К., 2013; Мацько В. Білий цвіт на калині. – Хмельницький: Просвіта, 2001; Мельничук Б. І., Хаварівський Б. В., Уніят В. Б. «Журавлина книга»: Тернопільська українська західна діаспора. Словник імен. – Тернопіль, 1990-2012. – Ч. 1-3: Українські письменники діаспори: Матеріали до біобібліографічного словника / Авт.-укл.: О. Білик, Г. Гамалій, Ф. Погребенник. – К., 2006. – Част. 1, 2.

змушує шукати причини невіддатливості цього величезного і досі належним чином не систематизованого матеріалу. Причин, що унеможлиблюють адекватне поцінування творчого доробку літераторів діаспори, багато. Окреслю лише деякі з них.

Особливо складним виявляється встановлення точних відомостей про переслідуваних владою письменників, які робили все, щоб уникнути репатріації: змінювали прізвища, час чи місце народження. Так, скажімо, засуджений до розстрілу Сергій Давиденко привласнив прізвище свого загиблого побратима – Сергія Домазара – і під цим ім'ям почав друкуватися, здобувши популярність як автор роману «Замок над Водаєм». Тому доводиться уточнювати чимало подробиць із їхнього життя, які вони, як, зокрема, Емма Андієвська, Віра Боднарук, Леонід Лиман, ретельно приховують, обмежуючись якимись мало вірогідними дитячими спогадами, творючи художню біографію, а не достовірний життєпис.

Наш земляк Василь Гайворонський за кордоном, наприклад, щоб не наражати родину на небезпеку, завдяки заміні кількох літер у прізвищі, несподівано для багатьох став Гайдарівським. І це допомогло. Він уник примусового повернення в Україну, а родина, що лишилася в Костянтинівці на Донеччині, хоч і зазнала обшуків після публікації про письменника статті в «Енциклопедії українознавства» (за редакцією В. Кубійовича), проте все-таки вижила.

Окремо слід згадати про зливу вигаданих імен, за якою, як правило, втрачалось справжнє. Ігор Качуровський так згадував про переміщених осіб відразу після закінчення війни: «Типове явище тих років – масова, скажімо так, «псевдонімія»: хто задля особистої безпеки (були випадки викрадень і таємничих зникнень письменників), хто – щоб не наражати на

репресії залишених членів родини, письменники наввипередки почали вживати псевдоніми: Степових було два, а Вересів аж чотири» [5, с. 515]. Нерідко обиралися знакові літературні імена, пов'язані з місцем народження (наприклад, Полтава), рідними, тому траплялися збіги, що ускладнювали ідентифікацію автора.

Улас Самчук, скажімо, друкувався під такими літературними іменами і криптонімами, як: В. Данильчук, В. Перебендя, Влодко Іван, Волинянка Ольга, Кай, Ф. Грак, У. С., М. П., П. Б, Б. П., В. Р., М. К., Ф. Н. та інш. Віталій Бендер ховався під такими псевдонімами і криптонімами, як В. Дончак, В. Токар, Ол. Райт, Студент, Обсерватор, П. Р. Бендя. І це, очевидно, не весь перелік. Причому помітного зв'язку між криптонімами і справжніми іменами не завжди вдавалося віднайти. Тому важко встановити, кому належить той чи інший твір, хто приховується під таким, наприклад, літературним ім'ям, як Полтава: Леонід чи Петро.

Доводиться враховувати свідоме приховування чи перекручення самими письменниками (Віталій Бендер, Віктор Свобода, Леонід Лиман) деталей власної біографії, приписування собі вигаданих життєписів, творення нових імен і навіть для їх переконливості біографій (скажімо, Порфирій Горотак), ретельне приховування родинних коренів, що ускладнює можливість ознайомлення широких кіл читачів із багатьма цікавими фактами українського літературного процесу діаспори. Емма Андіївська, наприклад, трансформувала для свого літературного імені прізвище вітчима (Кандієв) і, як зізнавалася у приватній розмові з автором цієї статті, вважала це дуже доречним, адже назавжди запам'ятала гірку долю рідного батька, вченого-винахідника, репресованого

радянською владою, тому в її біографії чимало лакун, зумовлених свідомою авторською настановою.

Зі здобуттям Україною незалежності відбулося відкриття цілого масиву художніх творів, які викликали подив, захоплення вже тим, що були написані українською мовою і видані нашими співвітчизниками за кордоном, нерідко за власні кошти. Це лише незначна часточка того неосяжного айсберга, який ще ховається під водою і потребує відкриття. Фрагментарність і неповнота осмислення літературних явищ діаспори – характерні ознаки сучасного літературознавчого дискурсу, що потребує опрацювання значного фактичного матеріалу, встановлення аутентичного авторства публікацій, видання багатьох художніх творів. У цьому плані багато робиться для вшанування пам'яті про своїх земляків у різних регіонах України: Донбасі, Поділлі, Поліссі тощо. Проте йдеться про окремі постаті, видання художніх творів незначними накладками в умовах зовсім не налагодженої книготоргівлі, що позначається на стані вивчення проблеми.

Більшою мірою поталанило тим письменникам, які дожили до здобуття Україною незалежності, змогли відвідати її, видати тут свої твори. З-поміж них слід назвати Володимира Біляйва, Ігоря Качуровського, Віру Вовк, Дмитра Нитченка, Емму Андієвську, Богдана Бойчука, Богдана Рубчака, Лесю Богуславець, Яра Славутича, Анну-Галю Горбач, Олега Зуєвського, Марію Ревакович та інших авторів. Однак українська література впродовж останніх років зазнала значних утрат: обірвалося життя Остапа Лапського з Польщі, Анни-Галі Горбач та Ігоря Качуровського з Німеччини, Миколи Щербака та Юрія Шереха-Шевельова зі США, Яра Славутича з Канади.

Кожний із них був амбасадором української культури у світі, справжнім подвижником української справи.

Уведення до програм із новітньої української літератури творів В. Винниченка, Є. Маланюка, І. Багряного, О. Ольжича, О. Теліги, У. Самчука та інших авторів ще не дає студентам достатнього уявлення про літературу діаспори, ті проблеми, які постають перед експатріантами, які мріють про читача, гостро відчувають, як із різних причин коло реципієнтів звужується. Характерно, що Остап Лапський навіть збірку своїх віршів назвав «Мій почитачу» (2000), розраховуючи на його розуміння і прочитання.

Художня діяльність на чужині, звичайно, не загрожувала життю письменників-експатріантів, як це спостерігалось донедавна в Україні, а була формою вільного волевиявлення, що дозволяла зберігати національну ідентичність. Цікаво, що свої найкращі твори такі відомі письменники, як Данте Аліґ'єрі, Адам Міцкевич, Семуїл Беккет, Еміль Іонеско, Володимир Набоков, Йосип Бродський, Чеслав Мілош, створили в еміґрації, що змушувала їх із відстані – як географічної, так і часової – оцінювати пережите, гостро відчувати проблеми національного буття, виразно побачити ментальні особливості, усвідомити свою іншість та інакшість у чужомовному світі.

Для діаспори, стверджує Б. Савчук, як «маргінального прошарку українського етносу властива подвійна або й навіть потрійна етнічна самосвідомість, що формується внаслідок постійного проживання в іноетнічному середовищі» [6, с. 2691]. Українська діаспора перебуває у стані одночасної ідентифікації з кількома етносами, особливо, якщо намагається реалізувати себе в багатомовних країнах, таких, наприклад, як Канада чи США. Письменник-експатріант має можливість поглянути на

своїх співвітчизників сторонніми очима, побачити і показати читачеві уроки історичного досвіду інших народів, але й сам виявляється відмінним від материкового українця – внаслідок багатьох впливів, іншого життєвого досвіду, звичаїв країни поселення.

Про помітний вплив українських іммігрантів на інші етнічні групи свідчить той факт, що українськими проблемами цікавляться сьогодні не лише етнічні українці. Згадаймо, наприклад, Патрицію Ворен, американку ірландського походження, яка обрала псевдонім Патриція Килина і видала у США три збірки віршів українською мовою: «Трагедія джмелів», «Легенди і сни», «Рожеві міста». «Килина за напрочуд короткий час вивчила українську мову і, не без відчутної зневаги до мейнстриму американської культури, обрала саме її як засіб свого творчого самовираження, – підкреслює Марія Ревакович. Вона свідомо обрала статус Іншого у власній країні, ніби святкуючи свою інакшість...» [7, с. 169-170]. Проте останнім часом письменниця віддає перевагу англійській творчості.

Копітке заповнення лакун про літераторів діаспори сьогодні продовжується, потребують оновлення окремі словникові статті про них, необхідно розширити відомості про емігрантів четвертої хвилі, які успішно працюють у США, Канаді та інших країнах світу. Ці емігранти швидко реагують на події як в Україні, так і світі, виявляють занепокоєння її теперішнім станом.

Українська освіта сьогодні – це значною мірою самопізнання себе через біографії і живе Слово українських письменників, які жили і творили в десятках країн світу. Тому нам на Донеччині вельми важливо підтримувати цей дух, це життя, цей пульс «Українського Світу».

ЛІТЕРАТУРА

1. Сиваченко Г. М. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст / Галина Сиваченко. – К.: Альтернативи, 2003. – 280 с.

2. Українська діаспора: Літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упоряд. В. А. Просалової. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.

3. Соловей О. На риштуваннях культури // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк: Укр. культурол. центр, Східний видавничий дім, 2013. – Т. 36. – С. 233-237.

4. Хамедова О. «Повернення додому» митців діаспори, або гідна репрезентація їхньої творчості у книзі Віри Просалової «Українська діаспора: Літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості» // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк: Укр. культурол. центр, Східний видавничий дім, 2013. – Т. 36. – С. 226-228.

5. Качуровський І. В. Покоління Другої світової війни в літературі української діаспори / Ігор Качуровський // Променисті силвети: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – С. 514-531.

6. Савчук Б. Українська етнологія / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 562 с.

7. Ревакович М. Самовигнання і гомосексуальність: конструйовані цінності іншості Патриції (Килини) Ворен / Марія Ревакович // *Persona non grata: Нариси про Нью-Йоркську групу, модернізм та ідентичність.* – К. : вид-во «Часопис «Критика»», 2012. – С. 167-177.